

A rendszerváltozás gazdaságpolitikai kérdései

Az eddigiekben a piaci rendszerű gazdaságok irányítási és szabályozási kérdéseivel foglalkoztunk, a példákat gyakran a második világháború utáni időszak nyugat-európai gazdaságpolitikai gyakorlatából véve. Ez a hosszú szakasz a maga gazdasági ingadozásai és alkalmazkodási feszültségei ellenére is sikeres fejlődési korszaknak tekinthető: számos korábbi peremhelyzetű nemzet (pl. Finnország, Spanyolország, Írország) csatlakozhatott az anyagi fejlődésben élenjárók közé az 1970-es és 1980-as években.

Ugyanakkor viszont a kontinens keleti felén a tervgazdaságok nagy nekilendüléseken, majd visszatérő zavarokon estek át, és későbbi felbomlásukig sorozatos belső aránytalanságokkal voltak kénytelenek küszködni. A kollektivisták társadalmi rendszereknek az 1990-es évek elején bekövetkező általános csődje Kelet-Közép-Európában és a Szovjetunióban több okra vezethető vissza, amelyek sorából kiemelkedik, hogy gazdaságuk nem tudott hatékony választ adni a rendszerek közötti verseny kihívásaira. A tervgazdaságok versenyképtelensége nyilvánvalóvá válik a hasonló adottságú európai országok gazdasági fejlődésének összehasonlításában: Portugália jobban fejlődött, mint Bulgária, Ausztria az életszínvonal tekintetében látványosan elhúzott hazánktól vagy Csehországtól a kelet-európai szocializmus évtizedei alatt, a balti térségben élőknek igazodási pontként szolgáló Finnország fejlett piacgazdasággá vált.

Ez az a nemzetközi közeg – egyúttal komoly kontraszt mind a politikai osztály, mind a széles társadalom számára –, amelyben 1989/1990 fordulóján megnyílt az út a piacgazdasági rendre való áttérés (másoknál: visszatérés), azaz a rendszerváltozás előtt. Egyben vadonatúj gazdaságpolitikai problémák is jelentkeztek. Amikor a térségben bekövetkezett a *rendszerváltozás*, a piacgazdaságra való átmenetnek (visszatérésnek) nem létezett közgazdasági elmélete vagy bevett, elfogadott gazdaságpolitikai fő irányzata. Ez a globalizáció diadalmas, magabiztos időszaka, amikor a szabadpiaci értékrend és a neoklasszikus szintézis uralta azok felfogását, akik nyugati tanácsadóként, elemzőként, szakértőként kapcsolatba kerültek az európai tervgazdaságok átalakulásának ügyeivel.

A gyakorlati döntéshozatal sem támaszkodhatott könnyen adaptálható példákra. *Dél-Európának* az 1960-as években lezajlott demokratizálódása fontos fejlemény volt, az államszocializmusból való átalakuláshoz azonban nem szolgált kellő tanulságokkal. *Az észak-európai* országok ekkor kipattanó pénzügyi krízise (a svéd, a norvég vagy a finn eset) távoli ügynek számított, nem befolyásolta a térségünkben zajló politikai diskurzust. A második világháború utáni *német gazdasági csoda* már közelebb állt a térséghez, ám a döntéshozókra, a tanácsadókra az *amerikai* gondolkodás hatott a legerősebben.

A piacgazdaság visszaállításának vannak általános vonásai a kelet-közép-európai térségben, miként nemzeti sajátosságai is – minket elsősorban természetesen a magyar

fejlődési pálya érdekel. Minden gazdasági rendszer alapkérdései: *kik a gazdaság szereplői, mely elvek szerint és milyen intézményi keretek között folyik a gazdálkodás, kik és hogyan részesülnek a gazdálkodás eredményeiből (jövedelmeiből)*. Vegyük hát sorra ezek alapján a rendszerváltozás előtti állapotokat és a rendszerváltozás teendőit.

Az 1948-ra szovjet minta szerint kialakított szocialista berendezkedés erősen koncentrált, félkatonai gazdaságra támaszkodott a térség érintett országaiiban: a gazdasági tevékenység döntő hányada néhány ezer, ágazatonként pedig mindössze néhány tucat állami iparvállalat, állami mezőgazdasági kombinát, nagykereskedelmi és külkereskedelmi szakvállalat keretében folyt. A nagyüzemi méretek mellett szólhatnak gazdasági érvek, ebben az esetben azonban leginkább az állami irányíthatóság szempontjai érvényesültek. Az úgynevezett nagyvállalatok máskülönben nemzetközi méretekben egyáltalán nem számítottak nagyoknak. A nagy méret egyébként is inkább az erőforrásokat jellemezte, nem a teljesítményeket: az állami vállalatok sok foglalkoztatottal, kiterjedt területen, nagy energiafelhasználással dolgoztak, de az előállított terméktömeg – főként annak az igényes piacokon eladott hányada – nem volt igazán nagy.

A rendszerváltozás során ezért feladatunk lett a *mesterséges állami monopóliumok felszámolása* („demonopolizálás”), a gazdasági *vállalkozás mesterséges korlátainak eltávolítása* („deregulálás”) és a vállalkozói szabadság kinyilvánítása.

A megelőző társadalmi rend az *állami tulajdon elsőbbségén* nyugodott; korlátozta, hátrányosan megkülönböztette a *magántulajdont*. A korlátozás ölthetett jogi formát (például egy családnak legálisan legfeljebb két ingatlana lehetett), de elterjedtebb volt a jogon túli hatalmi beavatkozás. Államhatalmi szervek döntése kellett üzletnyitási jogosultsághoz, kiviteli engedélyhez, csak a monopolista állami posta kegyéből lehetett telefonvonalhoz jutni. A polgári demokráciára való visszatérésnek ezért elemi feltétele volt, hogy helyreálljon a jog uralma, és ne alsóbbrendű hatóságok döntései, hanem törvények szabályozzák az egyének és a vállalkozások életét.

A rendszerváltoztatás megértéséhez tudnunk kell, hogy az 1980-as évekre nyilvánvalóvá vált a szocialista társadalmi-gazdasági rendszer versenyképtelensége. Mihail Gorbacsov szovjet pártfőtitkár (1985–1991) új politikájának köszönhetően a térségben megszűnt a szocializmus fenntartásának külső kényszere.⁹⁷

⁹⁷ A magyar rezsim már 1968-ban hozott piaci elemeket felhasználó reformokat, majd – már az IMF tagjaként – az 1980-as években további intézkedések születtek a piaci viszonyok legalább részleges helyreállítására. A rendszer utolsó éveiben – az IMF nyomására – bevezették a piacgazdaságokban akkor már régen elterjedt általános forgalmi adót és a progresszív személyi jövedelemadót, alanyi joggá tették a külkereskedelmi tevékenységet, elindultak a devizaliberalizáció útján. 1988-ban pedig elfogadtatták a gazdasági társaságokról szóló törvényt, amely megnyitotta a privatizáció egyik különös útját. A Németh Miklós vezette utolsó pártállami kormány – inkább kevesebb, mint több sikerrel – igyekezett működőképes állapotban átadni az ország irányítását az első szabadon választott kormánynak 1990 májusában.

Egyszerre változnak a jogi, politikai, bel- és külgazdasági intézmények

A politikai rendszer gyors megváltozása radikális folyamatokat indított el a mindennapokban, a társadalmi viszonyokban és természetesen a gazdasági életben is. A következőkben elsősorban ez utóbbival foglalkozunk.

A vállalkozáshoz és a magántulajdonhoz való jog alkotmányos alapjoggá vált, amelyet csak törvény alapján és más alapjogok sérelme esetén lehet korlátozni. A jogrend azt az elvet követte, hogy a korlátozásokat a törvény szabja meg, és *mindent szabad tenni, amit nem tilt törvény*. A jogállamiság helyreállítása azonban felvetette a korábbi jogtalanságok reparálásának kérdését. A szovjet típusú rendszer magyarországi kiépítői az 1940-es évek második felétől felfüggesztették a polgári jogrendet, és nyers hatalmi, adminisztratív uralmat vezettek be, amelynek keretében házakat, üzemeket, boltokat, földeket vettek el tisztességes kártérítés nélkül. Az 1960-as években a gazdákat fenyegetéssel, erőszakkal kényszerítették be a termelőszövetkezetekbe, amelyek távol álltak a valóban önkéntes szövetkezés dán vagy holland modelljétől. A volt gazda gyakorlatilag bérmunkássá vált a szövetkezet földjén.

A politikai rendszer megváltozásával 1990-ben a korábbi vagyoni és személyi jogtalanságokat orvosolni kellett. Nemcsak az igazságérzet kívánta így, hanem a jogrend is, hiszen a vagyoni követelésekre megoldást kellett találni: amint megszűnt a „szocialista törvényesség” kora, és helyreálltak az európai jogi normák, az állampolgárok joggal követelheték vissza korábban elvett javaikat. Ez a helyzet tehát szükségessé tette a *kárpótlás* intézményes megoldásának megkeresését.

Azonnal változtatni kellett a *nemzetközi gazdasági és pénzügyi kapcsolatokon* is. Korábban a tervgazdaságok között a moszkvai központú államközi együttműködés (az ún. Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa, KGST) keretében importpótló jellegű termelészakosodás jött létre, mivel a politikai vezetés arra törekedett, hogy minél kevésbé szoruljon rá a Nyugatra. Így viszont a szocialista gazdaság a hazai importhelyettesítő üzem gyártmányaitól vagy a KGST-partner bizonytalan, akadozó szállításaitól függött. A külpolitikai viszonyok enyhülésével a kisebb szocialista országok az 1960-as évektől elkezdtek kereskedni a nyugati piacgazdaságokkal. Az együttműködést azonban nagyban gátolta, hogy a tervgazdaságokban a külkereskedelem állami monopólium volt, állami tulajdonlás és állami szubvenció mellett a kelet-európai exportőr tartós veszteség mellett is nyugodtan értékesíthetett, emiatt viszont a nyugati gazdaságok „állami kereskedelműnek” nyilvánították az ilyen gazdaságokat, köztük hazánkat is, amelyek piacszaváró tevékenysége ellen beviteli kvótákkal és védővámokkal védekeztek. A jelentős behozatali és kiviteli adatok ellenére az ilyen gazdaságot csak a „félíg nyitott” kategóriába lehet sorolni.

Hazánk a KGST feloszlásával 1990-ben végképp visszatért a szabad kereskedelem elveihez. Azóta a nemzetközi szabályok szerint működteti külkereskedelmi rendszerét (a vámokat, a behozatal és kivitel szabályait), tagja a nemzetközi kereskedelmi világszervezetnek, a WTO-nak, 2004. május 1. óta pedig részesei vagyunk az Európai Unió vámuniójának és közös kereskedelempolitikájának.

Külső államadósságunk ügye

Már a rendszerváltozást megelőző átmeneti időszakban, a tervgazdaság keretei között bekövetkezett bizonyos gazdasági nyitás a nyugati demokráciák irányában, ami a külkereskedelem fellendülésével is együtt járt. Az állami tulajdonú vállalatok gyenge versenyképessége miatt azonban a kivitellel mindig gond volt, és hamarosan nagy *külkereskedelmi mérleghiány* halmozódott fel. Amíg a nyugati bankok hajlandók voltak finanszírozni a magyarországi hiányt, addig a folyamat előrehaladt, de egy ponton a bankvilág túlzottan ítélte a szocialista Magyarország eladósodását. A politikai vezetés 1981-ben kérte felvételét a Nemzetközi Valutaalapba, amely – alapszabálya rendelkezéseinek megfelelően – csak komoly gazdaságpolitikai feltételek mellett volt hajlandó további hiteleket folyósítani. A politikai rendszerváltozás pillanatát hazánk a térségben rekordmértékűnek számító külső eladósodással érte meg, és csak az IMF kemény feltételű hiteleivel maradt fizetőképes.

A szabad választások nyomán hivatalba lépő új kormányra nehéz döntések vártak: az adósságból hatalmas kamatfizetési teher fakadt, ám egy pénzügyi csőd rendkívüli módon megnehezítette volna a piacgazdaság sikeres kiépítését. Az Antall-kormány úgy döntött, hogy igyekszik fenntartani a nemzetközi fizetőképességet, ösztönzi a tőkebeáramlást, és ennek érdekében minél előbb felszámolja azokat a jogi és intézményi korlátokat, amelyek korábban elválasztották a magyar gazdaságot a nyugati demokráciáktól. Ennek a stratégiának a része volt, hogy a szovjet csapatok minél előbb hagyják el hazánkat (ez 1991 nyarán meg is történt), majd – amint a feltételeknek eleget tudunk tenni – kérjük felvételünket a meghatározó nemzetközi szervezetekbe. Az Európai Közösséggel társulási szerződést kötött Magyarország, az európai integrációba és az OECD-be 1994-ben kértük felvételünket (az utóbbiban 1996-tól lettünk tagok). A NATO tagjaivá 1999-ben váltunk, majd következett az EU-tagság 2004-ben. Mindez megkönnyítette a tőkebeáramlást, ami pedig felgyorsította a gazdasági szerkezet modernizálódását.

Gazdaságpolitikai hibák következtében az államadósság azonban ismét növekedésnek indult, főként 2002 és 2006 között. Az államadósság részben forintban áll fenn, részben viszont más valutákban; a külső szereplők tarthatnak forintban denominált államadósságot a tárcájukban, mint ahogyan magyarok (magyarországi rezidensek) is fektethetnek be euróban denominált magyar állampapírokba. Ezért az államadósságnak az együttes mérete számít, sőt azon túlmenően mindinkább a teljes külső adósság az érdekes, amely az államén kívül a többi szektor adósságát is tartalmazza. A nemzetközi pénzügyi viszonyok hirtelen romlásának következtében 2008-ban ismét kritikussá vált az államadósság finanszírozhatósága – a kormánynak nemzetközi szervezetekhez kellett fordulnia pénzügyi segítségért.

A gyors piacnyitás és a külföldi tőkebevonás hirtelen átrendezi a hazai gazdasági szereplők helyzetét: az egyikre romlást hoz, a másik számára kedvező. (A fogyasztó leginkább nyer a nagyobb kínálaton.) A nemzetgazdaságot érő erőteljes változásra a *sokk* fogalmát szokták alkalmazni. A magyar gazdaságot nem is egy sokk érte az 1990-es évek elején. Ilyen sokk volt a KGST felbomlása: számos vállalat, amely technológiai okok vagy a gyenge minőség miatt addig kizárólag a KGST-csere keretében tudott túladni termékein, most piac nélkül maradt. Súlyos megrázkódtatást hozott a világpiacon olajárak megkétszereződése 1990 őszén: az új kormány nem tehetett mást, mint hogy a drágább energiaárakat érvényesítette a termelésben és a lakossági fogyasztásban.

Mindezek és más hatások következtében a magyar gazdaság a többi volt tervgazdasághoz hasonlóan mély *átalakulási válságba* került: 1990-ben már 3 százalékkal csökkent a GDP, 1991-ben csaknem 12 százalékos visszaesést regisztrált a statisztika, és még 1992-ben is folytatódott a visszaesés. A következő mélypont elérése után 1994 volt az első év, amikor – 3 százalékos – növekedés mutatkozott. A rendszer megváltoztatása a nemzeti jövedelem jelentős és meglehetősen hosszú visszaesésével járt.

A gazdasági rendszer tulajdoni alapjai

A tervgazdasági rendszer hazánkban – térségünkben az elsők között – az 1989–1990-es politikai fordulattal megszűnt, de ettől még nem jött létre azonnal a piacgazdaság kifejlett rendje. A piacok újbóli kiépülése hosszú folyamatnak bizonyult, és máig vitatható, hogy lezárult-e a maga teljességében a gazdasági rendszerváltozás. Az a tény, hogy hazánk hét másik volt tervgazdasággal együtt a tárgyalások 2002-es lezárultával 2004-ben felvételt nyert az Európai Unióba, tükrözi az EU azon véleményét, miszerint *a parlamenti demokrácia és a piaci rendszer alapvető intézményei léteznek és megfelelően működnek*.

Ugyanakkor az átmeneti időszak igen sajátos feladatokat ró a gazdaságpolitikára; ezek közül néhány fontos területet sorra veszünk. Nemcsak azért, mert önmagában is érdekes megvizsgálni, hogy kialakulatlan és gyorsan változó viszonyok között miként is lehet gazdaságpolitikai döntéseket hozni, hanem mert az akkori döntések következményei kihatással vannak későbbi viszonyainkra. A rendszerváltoztató országok mai állapotát csak akkor érthetjük meg, ha ismerjük a jelenhez elvezető utat.

A számos fontos vonatkozás közül érdemes a *tulajdoni szerkezet* átalakulásának ügyével kezdeni az áttekintést. A piacgazdaság intézményei Európában nem működhetnek megfelelően a tulajdonhoz fűződő jogok tényleges érvényesülése nélkül.⁹⁸ A modern piacgazdaság fejlődése során a 19. századtól egyre nagyobb tőkeerejű és bonyolultságú vállalkozások jöttek létre, hatalmas reál- és pénzügyi magántulajdonok halmozódtak fel, miközben az államok maguk is jelentős üzleti tevékenységeket végeztek. A *tulajdon jogintézménye* így gyors változásokon ment keresztül, főként a 20. század során, és a tulajdoni szerkezet a gazdaságpolitikai cselekvés mozgalmas terévé vált.

A magántulajdonon alapuló piaci gazdálkodást minden korban számos korlátozó szabály érinti. A tulajdonnal való rendelkezést és a vállalkozás feltételeit a legtöbb országban szabályozzák, sőt például a pénzügyi tevékenységek esetében az állam részletekbe menően szabályoz. A magántulajdon sosem feltétlen, így például közművek építése és egyéb közérdekű cselekedetek esetén a hatóság élhet a kisajátítás eszközeivel. Az állam beleszól az olyan személyes vonatkozásokba is, mint amilyen az öröklés.

⁹⁸ A „piaci szocializmus” jelszavával történtek kísérletek arra, hogy köztulajdonban lévő (azaz állami) vállalatok között piaci versenyt szimulálva élvezzék a piacgazdaságból fakadó hatékonysági előnyöket, de ne kelljen feladni a köztulajdonnak tulajdonított társadalmi többletet. A szimulált piacgazdaság azonban végül is mind hatékonysági vonatkozásban, mind a társadalmi értékeket illetően zsákutcának bizonyult. A volt tervgazdaságok rendszerváltoztatói ehelyett a tényleges magántulajdont és a parlamenti demokráciát összekapcsoló gazdasági-társadalmi rend mellett kötelezték el magukat.

Maga az adóztatás szintén tekinthető a magántulajdonnal való szabad rendelkezésbe történő beavatkozásnak.

A tulajdon hatósági szabályozása azonban nem tárgyja e könyvnek, mivel nem jár szükségszerűen gazdaságpolitikai következményekkel. Ezzel szemben a kiterjedt államosítások vagy a nagyarányú privatizációk nagyon is érintik a vagyonok és jövedelmek eloszlását, az üzletpolitikai döntési jogok gyakorlását, a *gazdasági hatalmat*. Komoly következményekkel járó gazdaságpolitikai eszköz a tulajdoni szerkezet formálása. Nem véletlen, hogy a 20. század a magán- és közösségi tulajdonformák igen sokféle változatára szolgált érdekes – máskor riasztó – példákkal.

Hazánk és több más, hasonló történelmű ország drasztikus tulajdoni változásokon esett át a 20. század második felében. A második világháborút követően a pártállam erőszakos eszközökkel szorította a minimumra a magántulajdon arányait, majd a rendszerváltoztatás folyamatában ismét súlyos politikai üggyé vált az állami vagyon sorsa. A piacgazdaságra való visszatérés folyamatában térségünk minden országában azt keresték, hogy miként lehetne a kiterjedt és veszteséges állami tulajdont magántulajdonná átalakítani. A többségében magántulajdonú gazdaságtól a nyilvánvaló közgazdasági előnyök mellett azt a társadalmi hatást is remélni lehetett, hogy megnő a felelősen gondolkodó tulajdonosi rétegek súlya, megerősödik a polgári középosztály.

A volt tervgazdaságok átalakításánál a külföldi szakértői, politikusi és hitelintézeti vélemények szinte semmilyen más kérdésben nem voltak annyira egyöntetűek, mint a *privatizáció* sürgetésében. Ugyanakkor a nyugat-európai privatizációs gyakorlat nem szolgált megfelelő alapként. A második világháborút követő évek nyugat-európai államosításai anyagi kártérítéssel együtt járó, törvényes úton következtek be, majd – gyakran csupán néhány évvel később – a magánkézbe való visszaadásra (privatizációra) is rendezett és jogszerű keretek között került sor. A privatizáló polgári állam dinamikus magánvállalati szektorra, kifejlett pénzügyi intézményrendszerre támaszkodhatott, így például erős értéktözsdére, aminek révén a jelentős hazai megtakarítások könnyen felszívták az állam által eladásra felkínált vagyontárgyakat, vállalatokat.

Ezek a feltételek a volt szocialista országokban nem álltak fenn; a döntéshozóknak saját megoldásokat kellett kikísérletezniük. Térségünkben a magánosítás irányai, mértéke és üteme tekintetében emiatt elég nagy eltérések mutatkoztak. Ezek sokat megmagyaráznak a rendszerváltozási folyamat országok közötti különbözőségeiből.

A privatizáció eszközei, formái és következményei

A magánosítás módjai közé tartozik a) a *természetbeni vagyonvisszaadás* (*reprivatizálás*), a *kárpótlás*, b) a vagyon *szétosztása*, valamint c) az állami vagyon *értékesítése*. Az első esetben az eredeti tulajdonos, akitől jogtalanul vették el földjét, épületét, lakását, boltját, természetben kapja azt vissza. Hosszú idő elteltével azonban gyakran kivitelezhetetlen ez a megoldás a vagyontárgy fizikai formaváltozásai (állagának romlása vagy éppen az állagmegőrzésre költött összegek) miatt. Lehetséges, hogy évtizedek elteltével az eredeti személy már nem él, vagy nem képes és nem hajlandó ellátni a tulajdonnal járó teendőket. A természetbeni visszaadásnak komoly adminisztrációs előfeltételei vannak: az igények azonosítása működőképes ingatlanregisztret feltételez, amely nélkül lehetetlen hitelt érdemlően rekonstruálni a múltbeli tulajdonviszonyokat. Mindezek

miatt a természetbeni vagyonviszaadás nem is válhatott fő privatizációs formává. Az egyházak, alapítványok és társadalmi szervezetek elvett vagyonát azonban minden országban igyekeztek visszajuttatni, ha a jogos tulajdonos hasznos társadalmi funkció ellátásához igényelte vissza ingatlanait. A teljes reprivatizáció hazánkban megvalósíthatatlannak bizonyult, még a leginkább alkalmasnak látszó földtulajdon esetében is. Amint majd a továbbiakban látjuk, ehelyett részleges kárpótlásra került sor.

Hazánkban a *közvetlen értékesítés* lett a meghatározó privatizációs eljárás. A közvagyon a tulajdonos (állami vagyonkezelő és privatizációs intézmény) rendszerint nyilvánosan meghirdetett versenytárgyalás keretében értékesítette, ami elvileg szavatolja, hogy a legkedvezőbb feltételeket (legnagyobb ellenértéket) ajánló pályázó kezébe kerüljön a vagyon, és az állam az adott viszonyok mellett elérhető legnagyobb összeghez jusson hozzá. Az viszont elkerülhetetlen, hogy a nyertesek között többségben lesznek a vásárlóerő dolgában jobban álló *külföldi* vevők, szemben a hazai pályázókkal. Ez rendszerint még akkor is így van, ha a kormány *kedvezményes hitelekkel* segíti a magánosításra felkínált állami vagyon hazaiak által történő megvásárlását.

Más országokban egyéb technikákkal is próbálkoztak. A cseh gyakorlatban a közvetlen értékesítés mellett a *vagyonjegyes (kuponos)* megoldást alkalmazták: a lakosok kedvező feltételek mellett juthattak hozzá az állami vállalatok vagyonára szóló jegyekhez, amelyeket tényleges részvényekre lehetett beváltani. A sok millió kistulajdonos azután jellemzően befektetési alapokra bízta tulajdonosi jogainak gyakorlását. A vagyonjegy fejében privatizált volt állami vállalatok azonban nem jutottak új tőkéhez, holott többségük alapos műszaki és gazdasági átszervezésre szorult. Így a cseh mikro gazdasági átalakulás lassabbnak bizonyult, mint a magyar, ahol az új tulajdonosok rendszerint befektettek a cégbe, megújították a technológiát, megszabadultak a feleslegesen lekötött erőforrásoktól – beleértve a foglalkoztatott munkaerőt is.

A privatizációs folyamat

Hazánkban az állami tulajdon magánosítása tulajdonképpen már a rendszerváltozás előtt meghozott *átalakulási törvénnyel* megindult. Ez a törvény a széteső szocializmus sajátos viszonyait vette alapul: az állami tulajdonlás személytelen volt, a vállalati vezetés szinte sajátjának tekintette a közvagyon. A törvény alapján az addig osztatlan állami vállalat egyetemes jogutódlással egy lépcsőben a piacgazdaságban ismert jogi formákká alakulhatott (részvénytársasággá, korlátozott felelősségű társasággá); mégpedig különösebb vagyonértékelés, nyilvános kontroll és a tulajdonosi érdekek hathatós védelme nélkül. (Ezt a folyamatot *spontán privatizációnak* nevezzük.) Majd a társasági formába átrendezett állami vagyonból – immár tényleges magántőke bevonásával – magántulajdonúnak számító további társaságok jöhettek létre.

Ez a folyamat nem tett eleget a társadalmi igazságosság, áttekinthetőség és vagyonvédelem minimális igényeinek. Ezért a politikai rendszerváltozás folyamatában privatizációs törvényt alkottak, létrehozva az *Állami Vagyonügynökséget* (ÁVÜ), odakoncentrálva az átalakítással és a privatizációval kapcsolatos jogokat. A spontán privatizáció helyébe az állami vagyon versenytárgyalásos, készpénzért történő eladása lépett. Így viszont nagy szerephez jutott a külföldi tőke: 1990 és 1992 között a privatizációs bevételek több mint kétharmada külföldi befektetőktől származott.

A gazdasági társasággá alakított állami vagyont két csoportra osztották: a stratégiai fontossága miatt *tartósan állami tulajdonban maradó* vagyonra, valamint *privatizálandó* vagyonra. Az értékesíthető állami vagyon állományának gyors mérséklődésével fokozatosan elválnak a vagyoni ügyekkel kapcsolatos állami teendők: a privatizáció egyre csökkenő intenzitású ügy, míg a megmaradt közbayon működtetése tartós vagyongazdálkodási teendőket ró az államra (az államkincstárra).

A privatizációs folyamat az 1990-es évek végére nagyobbbrszét lezajlott. Történelmileg igen rövid idő ez, amely alatt egészében sikeresnek mondható módon alakult ki újra a vegyes gazdaság, benne meghatározó szektorként immár a magántulajdonnal, létrejött a kárpótlás és a privatizáció intézményrendszere. Ugyanakkor nem erősödött meg kellően a hazai középosztály, noha az *Antall-kormány*nak a *szociális piacgazdaság* megteremtésére vonatkozó programjából ez következett volna. Az ország súlyos öröklött eladósodása miatt nem maradt pénz a hazai gazdasági szereplők ösztönözésére.

A következő kormány 1995-től az egyensúlyi viszonyokra tekintettel inkább gyorsította, semmint fékezte a privatizációs folyamatot; annak keretében jelentős bevételre tett szerint a vállalatok, bankok és közüzemek eladásából. A gyors privatizáció tovább növelte a külföldi tulajdoni arányt. 1998-ban az első Orbán-kormány programja hangsúlyosan szólt a hazai kis- és közepes vállalkozások szerepéről és a monopolhelyzetek elleni fellépésről. Addigra az állam vállalkozói vagyonának meglehetősen nagy része már elkelt, így a vagyonnal kapcsolatos állami tevékenységben megnőtt a megmaradó vagyonelemek működtetésének jelentősége. Ezt követően már kevesebb állami vagyon eladása jöhetett szóba; ezek privatizációja körül azonban nem csökkent a politikai vita. Később, 2010 után pedig a kormány növelte az állami szektor terjedelmét magáncégek visszavásárlásával különféle iparágakban (energia, bank, könyvkiadás, gépipar).

A tulajdonváltás módja sok mindent megmagyaráz a gazdaság későbbi sajátosságaiból. A készpénzes privatizáció egy fokkal lassabb magánosítást tesz lehetővé (az egyenkénti tranzakciók következtében), mint a szétosztásos eljárás. Ugyanakkor a tulajdonos, aki vagy amely készpénzért jut hozzá a vagyonhoz, rendszerint intenzíven átszervezi szerzeményét. A privatizáció ezért hozzájárult a magyar gazdasági szerkezet gyors átalakulásához, a munkatermelékenység gyors növekedéséhez.⁹⁹ A vevők között kezdettől fogva sok volt a külföldi, ami azután további külföldi tőkebefektetésekhez vezetett.

Az európai gazdaságok közül hazánk kiemelkedik a feldolgozóiparban, az élelmiszeriparban, a pénzügyi (banki és biztosítási) szektorban kialakult külföldi tulajdoni arányt illetően. A jelentős külföldi hányad kikényszerítette, hogy gazdasági intézményeink mielőbb átvegyék a nemzetközi számviteli, kereskedelmi, fizetési és egyéb üzleti normákat. Ebben az értelemben a magánosítási és a hozzá szorosan kapcsolódó tőkebevonási folyamatnak jelentős kulturális hatása van. Ez a hatás megkönnyíti hazánkban az EU joganyagának átvételét, hiszen a gazdasági szereplők jelentős része eleve EU-országbeli tulajdonoshoz kötődik.

⁹⁹ A termelékenység átlagos szintjének gyors emelkedéséhez persze az is hozzájárult, hogy a legkevésbé termelékenyen működő vállalatok közül sokat egyszerűen bezártak, felszámoltak.

A folyamat gazdaságpolitikai megítélése már bonyolultabb. Akad példa arra is (lásd Szlovénia esetét), hogy lassabb és a hazaiakat kedvezményező privatizáció esetén is képes gyorsan nőni a gazdaság, legalábbis egy bizonyos szintig. A rekordmértékű tőkebevonás a magyar esetben a kivétel gyors növekedését eredményezte; így következhetett be az, hogy 2009 óta a magyar külkereskedelmi mérleg nemzetközi mércével mérve is komoly többletet mutat fel (elsősorban az európai partnerekkel szemben). Ugyanakkor a bevont tőke után a külföldi tulajdonost illető osztalék kiáramlása folyamatos nyomást fejtethet ki a nemzetközi fizetési mérlegre.

Mindez nem változtat azon, hogy nálunk nemzetközi összehasonlításban sikeresnek minősíthető módon zajlott le a magántulajdon dominanciájának visszaállítása. A folyamat az évtized végére nagyjából lezajlott, így a gazdaságpolitikának a továbbiakban már nem lesz olyan jelentős területe, mint amilyen az 1990-es évek elején-közepén volt.

Birtokrendezés és a földtulajdon ügye

A mezőgazdaság szerkezeti átalakulása sok országban még a mai korban is lényeges kérdés. Különösen érzékeny politikai kérdés a földtulajdon sorsa. A föld és a mezőgazdasági termelés, az agrártámogatás az EU-csatlakozási tárgyalások legnehezebb vonatkozása volt. A világkereskedelmi megállapodásoknál is kritikus az agrártermékek ügye; ezen a téren még a kereskedelem szabadságát hangosan hirdető országok is könnyen eltérnek a szabad kereskedelem normáitól.

Az okok között megemlítendő, hogy az élelmiszerek alapvető, mondhatni stratégiai cikknek számítanak. Az is lényeges vonatkozás, hogy a tőkejavaktól eltérően a föld olyan termelési tényező, amelyet nem lehet újratermelni, kínálata korlátos. Mégis magyarázatot igényel, hogy fejlett országok sora miért tart fenn jelentős állami agrárdotációt, és az EU költségvetésének kétötödét miért fordítják a mezőgazdaságra és a vidékfejlesztésre.

Része a magyarázatnak, hogy a földbirtokok szerkezete összefügg a vidéki térségek életképességével, az ott lakók életformájával, a természeti környezet megőrzésével, sőt még a demográfiai folyamatokkal is. A földtulajdon szerkezete számos országban magán viseli a történelem fordulatait, a föld ügye gyakran érzelmi töltetet nyer. Azokban az országokban – így hazánkban is –, ahol a 20. század során több földreform is végbement, majd a második világháborút követő erőszakos államosítások érintették a földtulajdont, a jogállam helyreállításakor a legelső politikai és gazdasági teendők közé tartozott a földtulajdon sorsának rendezése. Elkerülhetetlen lett a törvényhozói beavatkozás, mivel a földtulajdonlás a megelőző évtizedekben nem természetes átalakulásokon ment át, hanem politikai megrázkódtatások hatására változott, így politikai jellegűnek kellett lennie a korrekciónak is.¹⁰⁰

¹⁰⁰ Megemlítendő az 1930-as évek decentralizáló jellegű részleges földreformja, amelyet 1945-ben a nagybirtokok szétoztása követett. A magántulajdon elleni támadás jegyében az 1950-es és 1960-as években a birtokosokat bekényszerítették a termelészövetkezetekbe. Erre volt válasz az 1990–1992-es kárpótlási törvény, a szövetkezetek átalakulásáról szóló törvény, a vagyonnevesítés, majd 2001-ben a külső tulajdonosok igényeinek állami segítséggel történő rendezése. A földreprivatizációt nehezítette, hogy nem lehetett meghatározni azt az „eredeti állapotot”, amelynek igazságos és méltányos voltát mindenki elismerte volna.

Gazdaságpolitikai jelentősége miatt itt a *földprivatizációs* folyamatról, a *tulajdoni és birtokszervezetről* szólunk, csak érintőlegesen térve ki az ágazati vonatkozásokra; az elemzést a magyar viszonyokra konkretizáljuk.

A föld magántulajdonának helyreállítása körül kezdettől fogva elvi egyetértés alakult ki. Nehezebb volt viszont megtalálni a magánkézbe juttatás jogilag, politikailag, erkölcsileg, közgazdaságilag és az adminisztratív képességeket tekintve legalkalmasabb formáit. A föld értéke – mint minden termelési tényező – az általa elérhető jövedelemtől függ. A rendszerváltozással együtt járó agrárválság éveiben egész Kelet-Közép-Európában igen alacsonyak voltak a földárak. Ez felvetette annak veszélyét, hogy megfelelő szabályozás híján a termőföld túl olcsón kerül külföldi kézbe.

A föld készpénzes értékesítése ellen szólt az is, hogy a földnek a tőkeértéken túl szimbolikus jelentősége van. A társadalmi igazságosság és jóvátétel szempontjai szintén sokat számítottak: a volt tulajdonosok és leszármazottaik jogos igényeit itt könnyebb volt figyelembe venni, mint az iparban vagy a kereskedelemben. Míg az 1945 és 1948 között államosított ipari üzemek 1990-re már többször átalakultak, addig a föld fizikailag nem semmisült meg, egykori tulajdonosai többnyire felderíthetők voltak.

Az 1990-es évek elején politikai vitát kavart a kérdés, hogy a fenti érvek alapján a döntéshozók a *kárpótlásos* vagy a közgazdaságilag előnyösebbnek tartott *készpénzes* privatizációt válasszák-e, illetve milyen arányban keverjék ezeket. A kárpótlás gyakorlati lebonyolítása esetében a kérdés így merült fel: részleges vagy teljes körű, közvetlen vagy közvetett legyen-e. A választ éppúgy formálták gyakorlati megfontolások, mint politikai tényezők.

A magyar termőföld-kárpótlás politikai és gazdasági meghatározói

A föld privatizációjának törvényi kereteit hazánkban az 1991-es *kárpótlási törvény*, az 1992-es *szövetkezeti törvény*, valamint az 1994-es *földtörvény* teremtette meg. Ezek a törvények kimondták, hogy a termőföldnek magántulajdonba kell kerülnie, a privatizáció fő módja pedig a *részleges* és *közvetett* kárpótlás. Részleges, hiszen a kárpótlásra jogosult nem kapja vissza egykori tulajdonának teljes értékét; közvetett, mert értékpapír (kárpótlási jegy) segítségével megy végbe. A kárpótlási jegy kamatozó értékpapír; van másodlagos piaca és a kereslet-kínálati viszonyokat tükröző piaci értéke.

A kárpótlási jegyre nem csupán vagyonek Kobzás címén voltak jogosultak az érintettek. Ilyen típusú kompenzációban részesültek a politikai perek áldozatai és az egykori hadifoglyok is. Azok, akik alanyi jogon kaptak kárpótlási jegyet (nem pedig a másodlagos piacon vásárolták), több helyen is felhasználhatták: fordíthatták például földvásárlásra, állami vállalati részvények vásárlására, nyugdíj-kiegészítésre vagy önkormányzati lakásuk megvásárlására. Földvásárlás esetén a kárpótlási jegy egyaránt felhasználható volt az elvett föld helyén, a jogosultak lakóhelyén és a szövetkezeti tagság helyén. A kárpótlási jegyeket földárverésen használták fel: ezeken az 5 millió hektárnyi szövetkezeti termőföldből 2 millió cserélt gazdát. Megjegyzendő, hogy a kárpótlási jegyeket mint értékpapírokat befektetők – spekulánsok – felvásárolhatták az eredeti tulajdonosoktól, és különféle privatizációs ügyletekben felhasználhatták őket. Egy-két nagy magyarországi vagyonnak itt kereshetjük az eredetét.

↓ A szövetkezetek tulajdonában maradt föld, ingó és ingatlan vagyontárgyak magánosításának módja a *vagyonnevesítés* volt. A vagyon ilyen módon történő felosztásának módozatáról a szövetkezetek maguk dönthettek; leggyakrabban a szövetkezetbe vitt vagyon, az ott eltöltött évek száma és a személyes hozzájárulás számított. A nevesített vagyon jelentős része a volt szövetkezeti tagoknak és szövetkezeti nyugdíjasoknak jutott, egyötöde az örökösök kezébe került. Összességében ezekkel a módszerekkel hazánkban a művelésre alkalmas földterület 85–90 százaléka került magántulajdonba. A többi állami gazdasági tulajdonban található. A földárverés és a vagyonnevesítés megközelítőleg kétmillió embert érintett.

Termőföldeket gazdasági társaságok magyarországi vállalat alapítás révén vásárolhattak. Később olyan törvény született, amelynek értelmében csak belföldi magánszemélyek vehettek termőföldet.¹⁰¹ Ezt a korlátozást azonban az Európai Unió alapszerződése miatt nem lehetett határidő nélkül fenntartani.

Az átlagos birtokméret a privatizációs folyamat végén 5-6 hektárryira becsülhető, ami nyilvánvalóan jóval kisebb a versenyképes mezőgazdasági vállalkozáshoz szükséges földméretnél. Az a cél, hogy az agrárszféra családi farmgazdaságokból álló szektorrá váljék, ez idáig nem valósult meg. A kárpótlással földhöz jutottak olyanok is, akik nem szándékoztak vagy tőkehiány miatt nem tudtak mezőgazdasági ártermelést folytatni (elsősorban a városba költöző, idős tulajdonosok); a vagyon hasznosításának ilyenkor kínáló módja a szövetkezetnek történő bérbeadás lett. Egy fokkal kedvezőbb a kép a földterület *hasznosítása* alapján: földbérlés révén a vállalkozók a tulajdonukban lévónél nagyobb területeket művelnek meg.

A gazdaságpolitika szempontjából a fő dilemmát az jelenti, hogy vajon (1) a jogrend alapjául szolgáló etikai elvek, (2) a jogbiztonság szempontjai, (3) a termelés hatékonysági érdekei vagy pedig (4) a nemzetközi versenykörnyezethez és az EU agrárpolitikájához való igazodás legyen-e a meghatározó kormányzati elv. Mindegyik elv mellett súlyos érvek hozhatók fel, mégsem lehet ezeket egyszerre és azonos súllyal képviselni. Mind-egyikhez kötődnek társadalmi érdekek, amelyek különböző intenzitással a politikai érdekérvényesítő folyamatokban is megjelennek.

¹⁰¹ A kérdés bonyolultsága miatt érdemes alaposabban is átgondolnunk, valójában kinek az érdekét szolgálja a külföldiek földtulajdonszerzésének korlátozása vagy megtiltása. Első látásra úgy tűnik, hogy a magyar gazdákét, hiszen így a külföldi vevők nem verhetik föl a magyar termőföld árát, a birtokukat növelni szándékozó magyar földművesek pedig méltányos áron juthatnak újabb területekhez. Ne feledkezzünk meg azonban azokról az idős gazdákról sem, akik koruk vagy egészségi állapotuk miatt fölhagynának a gazdálkodással, és a birtokuk, gazdaságuk értékesítéséből származó összeget utolsó éveikben felélnék, vagy utódaiknak örökül hagynák. Ez a réteg egyértelmű kárvalottja a földforgalom korlátozásának. Nyilvánvalóan haszonélvezői viszont a korlátozásnak azok a magyar (nagy)befektetők, akik tőkéjüket a mezőgazdaságban (rosszabb esetben a földspekulációban) akarják fialtatni. Bonyolítja a képet az a körülmény, hogy az EU agrárpolitikájának jóvoltából a termőföld birtokosai igen jelentős (2014-ben hektáronként több mint 65 ezer forintos) terület alapú támogatást kapnak. 2012–2013-ban ezért váltott ki nagy felháborodást az állami földek rögzített áron (hektáronként 2500 Ft-ért) való bérbeadása, hiszen az így helyzetbe hozottak több évtizedre szóló, hatalmas „nemzeti ajándékban” részesültek.

A vállalkozásfejlesztés politikája

Azok a politikai irányzatok, amelyek az állam aktivitásával szemben szkeptikusak, a kormányzatra csak a közrend fenntartásának ügyeit bíznák, nyilvánvaló módon elutasítják az állam tulajdonosi szerepvállalását. Más elvi alapon azonban azt is el lehet várni az államtól, hogy ne csupán tudomásul vegye és működtesse a történelmileg kialakult gazdasági rendszert, hanem érvényesítse a demokratikus berendezkedésből fakadó társadalmi követelményeket. Ilyen követelmény, hogy a vagyoni és jövedelmi különbségek ne válhassanak túlságosan nagygyá, vagy hogy a közterhekből a vagyonosak a társadalmi átlagnál nagyobb mértékben vegyék ki a részüket.

A vagyon és a jövedelem megoszlásának ügyében sosem maradhat tétlen az állam. Már az adórendszer működtetése során is elkerülhetetlenül felmerül a kérdés, hogy milyenek is a „megfelelő” tulajdoni viszonyok; máskülönben nem lehetne megindokolni az éppen érvényes adószervezetet. Állásfoglalásra kényszerül a gazdaságpolitikus, amikor a tőkepiaci szabályozás vagy a vállalkozásindítás ügyeiben kell döntenie. Mindezen döntések mögött ott húzódik a kérdés: milyen tulajdoni szerkezetet tart megfelelőnek és elérendőnek a felelős kormányzat.

A *szabadelvű* értékrendben a magántulajdon kiemelten fontos. Ez a felfogás természetesként fogadja el az akár igen jelentős vagyoni különbségeket is, ha azok mögött kiemelkedő gazdasági teljesítmény áll; a társadalmi rend fenntarthatósága érdekében azonban elismeri a legrászorultabbak jóléti megsegítésének indokolt voltát. Amint azonban az *ordoliberalis* irányzatnál láthattuk, a szabadelvű nézetekhez hozzátartozhat az aktív állami fellépés éppen a versenyt elnyomni kész tőkekoncentráció, monopólium és egyéb piactorzítások ellen. A *szociáldemokrata* irányzat igyekszik mérsékelni a jövedelmi és vagyoni skála két véglete közti szakadékot; eszközül az adóztató és újraelosztó államot használja fel. Az ilyen felfogás érvényesülését a vagyont és a nyereséget terhelő adók magas szintje, a jóléti transferek jelentős mértéke mutatja meg. A *konzervatív* gazdaságpolitikai irányzat ebben a vonatkozásban osztozik a szabadelvűvel abban, hogy nem támogatja a nagy állami újraelosztást. A társadalmi stabilitást nem ettől várja, de nem is a jóléti segélyezéstől, hanem a tulajdonnal bíró rétegek megerősödésétől, a tulajdonosi viselkedés általánossá válásától.

Országoként és koronként más az uralkodó felfogás, de az európai piacgazdaságokban az államok többsége működtet vállalkozásfejlesztő intézményrendszert. A *kis- és közepes vállalkozások* (kkv-k) megerősítését szolgáló programok gazdaságelméleti indoklása szerint az ország gazdasági teljesítményét növeli, rugalmasságát fokozza, ha a tőkeszerkezeten belül jelentős a kisebb és közepes cégek részaránya-súlya, ahhoz képest, mintha túlnyomórészt nagyvállalatok keretében zajlana a gazdasági élet.

A vállalkozásfejlesztés eszközéül szolgálhat az *iparűzési törvények* olyan alakítása, amelynek következtében a kisebb méretű szervezetekre kevesebb adminisztrációs kötelezettség hárul. Előnyben részesíthetők – a versenytörvények szabta korlátok között – az *állami megrendelések* (közbeszerzések) során, noha minden pozitív megkülönböztetés vagy többletköltséggel jár, vagy valamilyen lényeges üzleti elvet sért. A kisvállalkozás-fejlesztési politika egyébként gyakran kapcsolódik a foglalkoztatási és a területi politikához, így az előbbit szolgáló eszközök gyakran az utóbbiak hatálya alá sorolhatók: például a kisvállalkozók kedvezményben részesülhetnek, ha ipari tanuló, gyakornokot foglalkoztatnak, vagy ha hátrányos helyzetű térségben tevékenykednek.

Ugyanakkor komoly érvek szólnak amellett, hogy a kisvállalkozásokat ne a társasági adózási kedvezmények formájában támogassák, mert ez a megoldás széttördelheti és

bonyolulttá teheti az adózás rendjét, sőt nemkívánatos mellékhatással is járhat (a nagyméretű cégeket formailag kisebbekre bontják). A nemzetközi gyakorlatban inkább arra találhatók sikeres példák, hogy állami garancia nyújtásával, kedvezményes kamatozású hitelekkel, az exportpiacokra való kilépés költségeinek részbeli megfinanszírozásával *közvetve támogatják* a kisméretű és a kezdő cégeket. A kisvállalkozás *banki hitelfelvételének* megkönnyítése mellett sok érv szól. A kisméretű cég ugyanis kettős hátránnyal találja szemben magát: rendszerint nem lehet olyan „élettörténete”, mint egy nagyobb, régebbi, és így a bankár előtt ismert cégnek, továbbá a hitelminősítés elvégzésének költsége aránytalanul nagyak bizonyulhat kis összegű banki ügylet esetén, és ez a költséghátrány az üzleti elven működő bank esetében eleve kiszelektálja a kisvállalkozást a lehetséges ügyfelek közül. Az állam létrehozhat saját szakosodott bankot, ám annak az országos bankrendszerbe való beillesztése nem mindig egyszerű; vagy pedig költségvetési pénzből megfinanszírozzák a hitelvizsgálati költségek egy részét, kiegyenlítendő a kisvállalatok költséghátrányát. Ebben az esetben egy pozitív külső hatás (az üzleti és vállalkozási kultúra elterjedése) érdekében az állam nyíltan szubvenciót folyósít, az előnyök és hátrányok mérlegelése alapján.¹⁰²

Összefoglalás

A tervgazdaságok az 1980-as évek végére kimerítették növekedési képességeiket, és mindinkább felszínre kerültek belső, rendszerbeli gyengeségeik, amelyeket felnagyítottak a gazdaságpolitikai hibák (mint hazánk esetében a túlzott mértékű külföldi eladósodás). A piacgazdaság visszaállítása fordulatot hozott a külkereskedelmi és nemzetközi pénzügyi kapcsolatokban, a tulajdoni szerkezetben, a foglalkoztatásban.

Az átalakulási folyamat során nem lehetett kialakult elméletre és hasonló helyzetekből leszűrt gazdaságpolitikai tapasztalatra támaszkodni. A döntéshozók valamennyi országban kénytelenek voltak új utakat keresni. Különösen sajátos feladat a piacgazdaság működéséhez szükséges intézmények, joganyagok megalkotása és „bejáratása”. Ilyen feladattal a kialakult piacgazdaságokban nem kellett szembenézni.

Az érintett gazdaságok külső gazdasági környezete drámaian megváltozott, a külkereskedelmi kapcsolatok szétestek – mindez a belső okok mellett jelentős visszaesést okozott. A rendszerváltoztató kormányoknak megoldást kellett találniuk a jogrend visszaállításának keretében a kárpótlás feladataira, a földtulajdon sajátos gondjaira. Gazdaságpolitikai eszközökkel erősíthető a vállalkozói tevékenység, mivel a közepes és kisebb vállalkozások adják a foglalkoztatás zömét.

¹⁰² A rendszerváltozás menetében hazánkban is vállalkozások százezrei születtek, némi állami támogatással vagy jórészt anélkül. A kisvállalkozások nagy hányada azonban túl kicsi és tőkehiányos volt ahhoz, hogy növekedni tudjon. Sokan inkább megfelelő munkahely hiányában választották a „kényszervállalkozó” státuszát. Mások talpon maradtak ugyan, de eredeti tőkehiányuk miatt túlságosan függnek a banki hitelektől, a kamatlábak alakulásától, a konjunktúrától. Kinőnek azonban komoly méretű nagyvállalkozások is, sőt olyanok, amelyek más országokban is terjeszkedni képesek (MOL, OTP, Richter Gedeon).

Kulcsszavak

Sokkok a gazdaságban; aszimmetrikus sokkok
 Demonopolizálás
 Deregulálás
 Reprivatizálás, privatizálás (magánosítás)
 Vagyonjegyes (kuponos) privatizáció
 Kárpótlás, kártalanítás
 Földbirtok, földbérlet, földhasználat
 KGST
 Kis- és közepes vállalatok (kkv)

Ellenőrző kérdések

- Milyen okok miatt alakult ki a tervgazdaságokban külkereskedelmi mérleghiány a nyugati nyitást követően?
- A külső államadósság megléte milyen hatásokon keresztül érinti a gazdaságpolitika mozgásterét a rendszerváltozás folyamatában?
- Melyek a lehetséges privatizációs technikák? Melyek az előnyeik és a hátrányaik?
- Milyen tényezők miatt szokott a külföldiek számára nyitott privatizációs folyamat kedvezően hatni a külföldi működő tőke beáramlására?
- Melyek a legfőbb sajátosságai a mezőgazdaság földtulajdonváltásának?
- Rövid távon hogyan érinti egy ország foglalkoztatottságát, ha a privatizáció során döntően külföldi szakmai befektetőkhez kerül az állami vagyon?
- Milyen okok miatt következett be jelentős gazdasági visszaesés minden átalakuló országban?